

Володимир Розумюк

ФЕНОМЕН АНТИГЛОБАЛІЗМУ: ПРОЕКЦІЯ СВІТОВОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЧИ ГЛОБАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЕКТ?

Подібно до переважної більшості термінів соціально-гуманітарних дисциплін, поняття «глобалізація» не має загальновизнаного чіткого і однозначного визначення. Це слово може означати ледь не все що завгодно — інтенсивну інтеграцію національних економік, ринків товарів, послуг і капіталів, фундаментальні зміни в засобах комунікації та сполучення, занепад вестфальського принципу державного суверенітету і еволюцію інформаційного суспільства, зовнішньополітичну гегемонію США в постбіполярний період та економічне домінування транснаціональних корпорацій і міжнародних фінансових інституцій (МВФ, Світовий банк і т. д.). Внаслідок цього деякі авторитетні дослідники характеризують «глобалізацію» швидше як «метафору, вигадану для пояснення сенсу і розуміння природи сучасного капіталізму»¹, аніж конкретне яскраво виражене явище, вкладаючи, фактично, в це поняття всі процеси, що притаманні розвитку суспільно-політичної та соціально-економічної систем світу в наш час.

Відповідно, в засобах масової інформації «антиглобалістськими» часто називають надзвичайно різні суспільні сили і політичні організації, які виступають проти американського імперіалізму та радикальних політико-економічних і соціо-культурних трансформацій, що несе з собою сучасний капіталізм. Внаслідок цього у стороннього спостерігача інколи складається хибне враження створення химерної коаліції, в якій пліч-о-пліч проти «глобалізації» борються європейські неонацисти та Міжнародна Амністія, ісламські фундаменталісти (прихильники Талібану і Аль-Каїди) та члени громадських організацій, орієнтованих на захист прав гомосексуалістів і лесбіянок. Втім, найчастіше цей термін застосовується в більш вузькому розумінні по відношенню до надзвичайно строкатої мережі різноманітних організацій громадянського суспільства (переважно лівого спрямування) в країнах так званого «золотого мільярда», які опонують сучасній капіталістичній системі.

У інтерпретаціях штатних пропагандистів антиглобалізму цей рух рекламується як спричинений глобальною нерівністю новий соціальний феномен, поява якого означає початок вирішального етапу боротьби всього «прогресивного людства» проти існуючого несправедливого світового політико-економічного порядку. Проте всі ці спроби представити «антиглобалізм» як принципово нове суспільне явище здаються доволі непереконливими, адже як за складом учасників, так і за характером своїх ідеологічних конструкцій (навіть за вживаною термінологією і стилем риторики) цей рух являє собою закономірний результат продовження органічної еволюції широкого спектру лівих політичних сил західних країн.

Саме в той час, коли відомі ліберальні філософи проголошували «кінець історії»², відкидаючи решту суспільних моделей як прикрий анахронізм, атавізм, недолугий обскурантизм та обумовлене людським ірраціоналізмом ретроградство³, про себе масовими демонстраціями і масштабними погромами у великих містах світу доволі голосно (щоб не сказати галасливо) заявив так званий «антиглобалістський рух». І як не старалися прихильники ліберальної утопії навіяти своїм політичним опонентам відчуття їх історичної приреченості, подаючи жорстку економіко-ідеологічну ортодоксію «Вашингтонського консенсусу» та суворі правила «золотого корсету» як «останнє слово» прогресу, квінтесенцію здорового глузду, ультимативну вимогу нашого часу і самої долі — єдино можливий шлях у демократичне світле майбутнє, ліві відмовилися визнати справедливості нової старої догми фундаменталізму вільного ринку TINA («There is not alternative» — альтернативи немає). Поступово оговтуючись від політичного шоку початку 90-х років, що був пов'язаний з крахом Радянського Союзу, дискредитацією комунізму та «остаточною» перемогою ліберального фундаменталізму, традиційні організації «лівих», намагаючись вирішити нагальні питання самозбереження та шукаючи гідну відповідь на породжені глобалізацією численні виклики, активно почали переглядати тактику і стратегію своєї діяльності, адаптуючись до нових умов існування, вербуючи нових спільників і союзників у боротьбі за політичну владу та економічний вплив.

Лише з урахуванням цього факту можна пояснити численні парадокси феномена «антиглобалізму». Так, попри всі заяви про захист найбільш злидених і незахищених від несправедливості

та сваволі багатих і сильних, серед учасників цього руху домінують аж ніяк не жертви глобалізації — в ньому майже не представлені сотні мільйонів найбідніших членів світового суспільства, а найбільшу і найактивнішу частину антиглобалістів становлять середні міські прошарки країн так званого «золотого мільярда». Переважна більшість антиглобалістських організацій створені та діють у Західній Європі та США, в той час як в державах колишнього «соціалістичного табору» вони майже відсутні, а в країнах «третього світу» зазвичай являють собою своєрідну наведену легітимізаційну проекцію — організовані і фінансовані ззовні філіали західних фондаций. Наприклад, відома серед антиглобалістів неурядова організація Focus on Global South, що була заснована в 1999 році в Таїланді, прямо пов'язана з Нідерландським Транснаціональним Інститутом — організацією «прогресивних вчених і активістів», що отримує фінансову підтримку американського фонду Самюеля Рубіна, а її фундатор В. Белло ще з кінця 80-х р. ХХ ст. під час своєї роботи в неурядових організаціях Сполучених Штатів зарекомендував себе «стійким і непохитним борцем» з лібералізмом і американським імперіалізмом⁴.

Подібні парадокси зумовлені передусім тим фактом, що глобалізація периферує не лише певні відсталі країни та слаборозвинені регіони світу — «Глобальний Південь», але й загрожує окремим спільнотам, соціальним групам та організаціям (наприклад, профспілкам) в розвинених країнах. Надзвичайно швидкі та потужні процеси трансформації суспільних структур за умов сучасної постіндустріальної цивілізації призводять до падіння (відносного чи абсолютного) політичного і економічного впливу, пониженню соціального статусу їх членів. То ж різноманітні ліві організації, які мають давні та багаті традиції протестного руху, намагаються протидіяти негативним (для них та їх соціальної бази) наслідкам процесів глобалізації під гаслом глобальної справедливості, хоча насправді проблеми населення третього світу турбують їх дуже мало, особливо у порівнянні з власними. Децю перефразовуючи Бісмарка, можна сказати, що вони вимагають від імені «всього прогресивного людства» і «людей доброї волі» все те, чого (вже чи поки що) не наважуються вимагати для себе.

Організаційні форми антиглобалістської спільноти являють собою складне переплетіння численних і різноманітних мережевих структур. Подібна децентралізація, з одного боку, була

зумовлена спадком анархізму та інших форм соціального протесту, поширених на Заході в 60 — 80-і роки ХХ століття, а з іншого — в наявності єдиного центру незацікавлені ані провідні, ані другорядні учасники антиглобалістського руху. Відсутність єдиної ієрархічної драбини та жорсткої управлінської вертикалі з її відносинами «наказ виконання» дозволяє кожній групі бути самодостатньою і автономною, внаслідок чого цей рух залишається відкритим для дуже різних за своїми цілями організацій, які водночас можуть зберігати вірність своїм власним корпоративним егоїстичним інтересам. Вишукуючи усіх опонентів неоліберального фундаменталізму, транснаціональних корпорацій та американського імперіалізму, «антиглобалізм» в країнах «золотого мільярда» об'єднує такі різні політичні сили, як нонконформістські релігійні групи і комуністів, анархістів і правозахисників, фундації «зелених» (екологів) і «блакитних» (гомосексуалістів). Таким чином поступово формується своєрідний антиглобалістський інтернаціонал, за допомогою якого ліві можуть забезпечити значно потужнішу і ширшу підтримку своїм вимогам, залучаючи до взаємовигідної співпраці інші організації (в т.ч. і країн третього світу), а сам антиглобалістський рух перетворюється на засіб реалізації групових, корпоративних і галузевих інтересів.

Не можна оминати і того факту, що антиглобалістський рух став ареною міждержавного протистояння, адже спецслужби й урядові структури багатьох країн (як розвинених, так і тих, що розвиваються) вже давно з успіхом використовують його у власних політичних і економічних інтересах. Сприймавши і творчо переосмисливши радянський (антивоєнні виступи 60 — 80-х рр.) та американський (рух за права людини і демократію 70 — 90-х рр.) досвід роботи з неурядовими організаціями, вони доволі результативно застосовують свій вплив на антиглобалістський рух і «обурену світову громадськість» для реалізації власних інтересів, ведучи справжню партизанську війну проти американської політичної гегемонії і економічного домінування.

Річ у тім, що сама структура сучасної міжнародної системи не дозволяє відкрито виступити проти Сполучених Штатів, не наражаючись при цьому на серйозний ризик суворих санкцій у відповідь, тож часто уряди інших країн шукають і знаходять асиметричні відповіді на американський тиск — «громадські» та «неурядові» організації. Так, є непрямі докази того, що масові

виступи антиглобалістів у Сіетлі в 1999 році, коли їм вдалося зірвати сесію ВТО і привернути увагу всіх світових мас-медіа, були інспіровані й профінансовані напівофіційними структурами деяких держав, які брали участь в цій зустрічі та були вкрай незадоволені позицією США з низки фінансових і торгівельних питань. В цьому сенсі також не випадковим видається і той факт, що найбільш авторитетна антиглобалістська організація АТТАК — фактичний організатор Соціального Форуму в Порту-Алегрі має яскраво виражене французьке походження та підтримує тісні зв'язки з навколоурядовими структурами цієї країни, відомої своїми «антигегемоністськими» претензіями.

Кістяк членів антиглобалістського руху складається з професійних громадських діячів, які вже давно (і досить непогано) живуть зі своєї боротьби «проти» (глобалізації, імперіалізму, капіталізму, корпорацій, забруднення оточуючого середовища...) чи «за» (мир, справедливість, екологію, права людини, гендерну рівність і т.д.). Відмінно усвідомлюючи, хто і навіщо фінансує їх організації, в моральному плані вони, по суті, мало чим відрізняються від своїх політичних опонентів та «їх прихвостнів — продажних і брехливих наймитів великих корпорацій». Що ж до безмежного гуманізму «людей доброї волі», то, поспілкувавшись з ними, часто можна з деяким здивуванням відчувати, як жертковий вогонь пристрасної любові до всього людства, який професійні антиглобалісти несуть в глибині своїх сердець, спалахує особливо яскравим полум'ям, як тільки вони зустрічають еретиків.

Хоча антиглобалісти часто рекламують себе як єдиних і справжніх опонентів сучасного капіталізму, очевидним видається їх прагнення видаватися більшими радикалами, ніж вони є насправді. Якщо вже говорити відверто, то попри радикальну риторіку і організацію масових заворушень, сам антиглобалістський рух на Заході не є, власне, антисистемним, оскільки переважна більшість його членів виступає не за ліквідацію існуючої капіталістичної системи, а лише за її корекцію — «за іншу глобалізацію», яка більш справедливо перерозподілить матеріальні блага і владу у суспільстві (на їх користь). Так, стверджуючи у «Зверненні до суспільних рухів», що «неоліберальна економічна модель позбавляє людей прав, звичних умов життя і засобів до існування... створюючи жахливі злидні і незахищеність», викриваючи брехливість «неоліберальних обіцянок зростання

і процвітання», лідери однієї з найвпливовіших антиглобалістських організацій АТТАК (Association for the Taxation of Transactions for the Aid of Citizen — Асоціація обкладання податком фінансових операцій на користь громадян) пропонують запровадити так званий «податок Тобіна» на вільні переміщення фінансових капіталів у світовій економіці (у розмірі 0,05%), закликають розвивати самоврядування на місцях і ... все.

Невідповідність радикальної риторики антиглобалістів і надто скромних пропозицій реформ, можна пояснити в першу чергу, глибокою ідейною кризою лівого руху. Революційний та нестримний століття тому, нині він став респектабельним і поважним — основою існуючої політико-економічної системи. Тепер навіть якщо ліві (соціалістичні, соціал-демократичні) партії перемагають на виборах, їх очільники остерігаються навіть виголошувати традиційні (для лівих) програмні гасла, не говорячи вже про здійснення специфічної «лівої» політики, внаслідок чого важко сказати, чим же вони, власне, принципово відрізняються від своїх правих опонентів. Скасування приватної власності, одержавлення (усуспільнення, соціалізація) засобів виробництва, боротьба з церковним «опіумом для народу» — візитна картка лівих ще в середині ХХ століття — залишилися в недалекому минулому. Максимум, на що здатні «нові ліві», це заперечення деяких соціальних аспектів капіталізму. Як заявив колишній прем'єр-міністр Франції соціаліст Ліонель Жоспен: «Так — ринковій економіці, ні — ринковому суспільству».

Іншою причиною, чому лідери антиглобалістського руху не бажають наповнювати реальним змістом своє найбільш відоме гасло «Інший світ можливий, лише зруйнувати капіталізм», усіляко уникаючи його конкретизації, є надзвичайна гетерогенність надто широкої коаліції, створеної за принципом протистояння спільному противнику. Будь-яка визначеність і ясність може зруйнувати крихку та нестабільну єдність, адже такі «чесноти», як ідеологічний еkleктизм та організаційна децентралізація, що нині забезпечують масштабність акцій протесту, швидкість та оперативність реагування, неминуче обернуться на недоліки, як тільки антиглобалісти спробують запропонувати чітке альтернативне бачення світу, виступивши як реальні претенденти на владу. Так, уже тепер всередині антиглобалістського руху існують серйозні суперечності між його учасниками. Наприклад, профспілки розвинених держав постійно вимагають

включення в торгові угоди положення про дотримання всіма країнами-учасницями ВТО екологічних і трудових норм, у той час як неурядові організації та профспілки «третього світу» повністю підтримують власні уряди, які з міркувань підвищення конкурентоспроможності своєї продукції на світовому ринку відмовляються дотримуватися подібних стандартів, розглядаючи їх запровадження як неприхований протекціонізм розвинених країн.

Відповідно, хоча світові мас-медіа дедалі частіше згадують якусь «ідеологію антиглобалізму», жодної цілісної ідейно-політичної доктрини, яку б поділяли всі суспільно-політичні сили та групи, що виступають проти глобалізації, як не було, так і немає. Більше того, здається вкрай мало ймовірним формування єдиної спільної конструктивної програми для строкатого конгломерату борців проти класової експлуатації, радикальних захисників оточуючого середовища, схильних до галузевого протекціонізму членів профспілок, противників втручання в генетику, прихильників сексуальної свободи і легалізації споживання наркотиків.

Таким чином можна підсумувати, що сучасний так званий «антиглобалістський рух» є, швидше, сурогатом виклику існуючій капіталістичній світ-системі, аніж справжньою їй загрозою. Антиглобалісти так і не спромоглися запропонувати жодної конкурентоспроможної ідеології чи доктрини, які могли б нейтралізувати всю руйнівність капіталізму і при цьому вказати реальні шляхи до підйому життєвих стандартів населення.

Разом із тим, фактична відсутність цілісної ідеологічної альтернативи сучасному лібералізму породила надміру оптимістичні очікування серед прихильників глобалізації. Так, в одному з найбільш популярних бестселерів останніх років «Проти мертвої руки (державного регулювання): невизначена боротьба за глобальний капіталізм» (в російському перекладі «Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма») Б.Ліндсі, попри буквальну назву своєї роботи, незважаючи на пряму згадку про те, як «століття тому утопічні пориви, подібні до тих, що надихають антиглобалістів сьогодні, допомогли влаштувати грандіозний історичний катаклізм, який я назвав промисловою контрреволюцією. Внаслідок цього катаклізму, що супроводжувався війнами, революціями і численними менш значними лихами,

був зруйнований перший глобальний економічний порядок», на питання: «Чи може таке повторитися? Чи не є прояви радикального невдоволення першими ластівками нової катастрофи? Чи не вийде так, що і новий епізод глобалізації завершиться так само жахливо, як і попередній?» відповідає «практично з цілковитою впевненістю» категоричним «ні». На його думку, всі жалюгідні потуги антиглобалістів приречені на провал, оскільки «протягом ста років світ був зачарований оманливими обіцянками промислової контрреволюції. Тепер чари цієї недоречної віри зруйновані, і одним з результатів цього стала глобалізація»⁵.

Можна погодитися, що на початку ХХІ ст. заклики побудови «нового справедливого світу» вражають не стільки своєю новизною, скільки невизначеністю. Попри поширене відчуття несправедливості та загальне невдоволення світом, в якому все належить жалюгідній жменці багатіїв і політиканів, поки що чути лише слабеньке бубоніння представників маргінальних політичних груп і сексуальних меншин, яке час від часу переривається гучним галасом після чергового антиглобалістського мітингу протесту, що плавно переходить в погром. Так, досі відсутня універсальна ідеологічна реакція на глобалізацію, яка б запропонувала привабливий конструктивний проект майбутнього (якщо не брати до уваги консервативно-фундаменталістські пропозиції повернення «назад до світлого минулого»).

Проте процеси глобалізації самі по собі неминуче породжують гігантські маси невдоволених і соціальне напруження як в країнах світ-системного ядра, так і периферії, що за умов глобальної політико-економічної катастрофи, на зразок Першої світової війни чи кризи 1929-1932 рр., цілком може матеріалізуватись у вигляді принципово іншої історичної альтернативи. Відповідно, надто оптимістичні прогнози розвитку видаються, м'яко кажучи, недостатньо аргументованими, оскільки наприкінці ХІХ — початку ХХ ст. перша хвиля глобалізації вже раз викликала різкий протест, коли обурення «темними сатанинськими млинами так званого прогресу» зупинило і відкинуло її, а проти лібералізму піднявся справжній «дев'ятий вал» альтернативних ідеологічних доктрин (соціал-демократія, комунізм, фашизм, націонал-соціалізм). Очевидно, що нині, як і століття тому, основою ліберально-оптимістичних «пророцтв» слугують, швидше, не логічні аргументи, а емоції та бажання

їх авторів, адже, як справедливо зазначали в своїх роботах два видатні антиглобалісти першої половини ХХ ст. — В. Ленін та А. Гітлер — «чого бажається, в те легко віриться».

Різні люди можуть мати різні мрії. Якщо відомий сучасний пропагандист глобалізації Т. Фрідман марить про найвужчу національну спеціалізацію, коли прикордонна служба в США буде доручена російським прикордонним частинам, індусти будуть завідувати всією бухгалтерією Америки, італійці — шити одяг і кроїти взуття, англійці — очолювати університети, швейцарці — відповідати за митний контроль, німці — керувати федеральною банківською системою, а японці — виховувати дітей в молодших класах⁶, варто пам'ятати, що подібні фантазії вже раз призвели до глобальної геополітичної катастрофи, наразившись на критичний гітлерівський коментар: «В дні моєї зеленої юності ніщо так не засмучувало мене, як та обставина, що я народився в такий час, який став епохою дрібних крамарів і державних чиновників. Мені здавалося, що хвилі історичних подій вгамувалися, що майбутнє належить лише так званому «мирному змагання народів», тобто самому звичайному взаємному комерційному шахрайству за повного виключення насильницьких методів захисту. Окремі держави все більше стали нагадувати звичайні комерційні підприємства, які конкурують одне з одним, перехоплюють одне в одного покупців і замовників та й взагалі всіма засобами намагаються підставити одне одному підніжку, вихваляючи при цьому на усіх перехрестях свою чесність і невинність. У пору моєї зеленої юності мені здавалося, що ці порядки збережуться надовго (адже усі про це тільки й мріяли), і що поступово весь світ перетвориться в один великий універсальний магазин, приміщення якого, замість пам'ятників, будуть прикрашені бюстами найбільш спритних шахраїв і дурників-чиновників. Купців будуть постачати англійці, торговий персонал — німці, а на роль володарів пожертвують собою євреї»⁷.

Цілком слушно політолог Ф. Хейсбург застерігає, що «зневажені почуття та озлоблення можуть значно зміцнити сили, котрі виступають проти глобалізації, яка все більше буде сприйматися як сприятлива лише для США», нагадавши, що в свій час «фашизм і мілітаризм в Німеччині, Італії та Японії, що проголосили себе «націями-пролетарями», були відображенням широко розповсюдженого в цих країнах відчуття, що вони не отримали

усіх вигод від економічного розвитку свого часу, тих вигод, що поділили між собою інші країни»⁸.

Не випадково нині в центрі запеклої дискусії між прихильниками і противниками глобалізації опинилися поняття світової стратифікації та ієрархії, американської політичної гегемонії, економічного домінування світ-системного ядра над периферією, експлуатації одного регіону іншим, нерівності в сфері двосторонніх відносин і втручання у внутрішні справи. І хоча апологети глобалізації досі наполегливо рекламують її як «нову епоху в історії людства» — джерело процвітання, умиротворення та спільних для всіх правил економічної поведінки, єдино можливий шлях, який веде до зростання життєвого рівня і досягнення соціальної стабільності, проте насправді цей процес значно складніший і суперечливіший. Уже зараз можна говорити, що на наших очах життя в черговий раз спростувало «бездоганні» теоретичні обґрунтування абсолютного домінування ліберально-демократичної моделі світового розвитку, прогнози повної пацифікації міжнародних відносин та економічного зближення багатих і бідних країн.

Замість очікуваної гомогенізації життя, стало очевидним, що багаті стали ще багатшими, а бідні — ще біднішими (статистика підтверджує справедливість цієї тези відносно як майнової стратифікації всередині національних спільнот, так і зростання розриву між державами «багатої Півночі» та «бідного Півдня»). Хоча прихильники глобалізації окреслювали райдужні перспективи для країн периферії, які, на їх думку, мали б знайти свою нішу в світовому виробництві, спираючись не на корумповані уряди та негнучкі державні установи, а на чутливі до змін і нововведень приватні компанії, проте насправді лише в деяких кварталах великих міст «третього світу» сформувались «острови заможності» в морі злиднів. Більше того — глобалізація сприяла також створенню великих анклавів бідності — своєрідних «держав (третього світу) у державі» всередині розвинених країн.

Якщо ж до цього додати культурний аспект, то замість очікуваної глобальної реконфігурації світового суспільства на основі створення єдиної загальної спільної цілісної культури, яка звільнить людський розум і відкриє нові можливості для розвитку кожного індивіда, глобалізація призвела до сплеску нетерпимості різноманітних націоналізмів, релігійних конфесій і навіть трайбалізмів. Несподівано виявилось, що глобалізація дуже специфічно

інтегрує міжнародну спільноту, і «світ без кордонів», де всі про всіх все знають, не обов'язково буде кращим і стабільнішим.

¹ Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление. — М.: Логос, 2001. — С.9.

² Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. — М.: ООО «Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 2004.

³ Див. наприклад: Lijphart A. The Southern European Examples of Democratization: Six Lessons for Latin America // Government and Opposition. — 1990. № 25; Di Palma G. Why Democracy Can Work in Eastern Europe? // Journal of Democracy — 1991; № 1. The Global Resurgence of Democracy. / Ed. by Larry Diamond and Marc F. Plattner). — The Johns Hopkins University Press. Baltimore and London, 1993; Diamond L. Promoting Democracy in the 1990-s: Actors and Instruments, Issues and imperatives. A Report to the Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict. Carnegie Corporation of New York, December, 1995; Brzezinski Z. The Grand Failure: The Birth and Death Communism in the Twentieth Century. New York. Collier Books, 1990.

⁴ Рогожина Н. Политическое лицо антиглобалистов // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 6. — С.32.

⁵ Линдси Б. Глобализация: повторение пройденного. Неопределенное будущее глобального капитализма. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. — С.368, 398.

⁶ Friedman Th. Understanding Globalization. The Lexus and the Olive Tree. N.Y.:Farrar, Strauss and Giroux, 2000. — P.53.

⁷ Гитлер А. Моя борьба. — М.: Витязь, 2000. — С.132.

⁸ Heisburg F. American Hegemony? Perceptions of the US Abroad // Survival. Winter, 1999 2000. — P.17.